

*Σπύρος Θεμελής**

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ
ΣΕ ΧΙΛΗ, ΒΡΑΖΙΛΙΑ ΚΑΙ ΕΛΛΑΔΑ:
ΑΓΩΝΑΣ ΓΙΑ ΜΙΑ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ
Ή ΜΙΑ ΚΑΛΥΤΕΡΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ;

Περίληψη

Στη μελέτη αυτή εξετάζω τον ρόλο και τη συμβολή των κοινωνικών κινημάτων στη βελτίωση της εκπαίδευσης αλλά και στη διαμόρφωση μιας καλύτερης κοινωνίας. Στο πρώτο μέρος παρουσιάζω τις συνθήκες διαμόρφωσης τριών σύγχρονων εκπαιδευτικών κινημάτων σε Χιλή, Βραζιλία και Ελλάδα, αντλώντας παραδείγματα από τη δράση των κινημάτων αυτών κατά τη διάρκεια νεοφιλελευθεροποίησης των τριών αυτών χωρών. Η μελέτη της ιστορικής πορείας και της συμβολής αυτών των κινημάτων εγείρει επιχειρήματα για την αντίκρουση θεωρήσεων οι οποίες τα αντιμετωπίζουν είτε σαν ελπιδοφόρα αλλά αυθόρμητα και βραχύβια ξεσπάσματα είτε ως μη συνεκτικές συνενώσεις δικτύων. Επίσης, η μελέτη της προσφοράς των κινημάτων αυτών καταδεικνύει έναν πιο πολύπλοκο ρόλο που έχουν διαδραματίσει και αφορά στην ανανέωση της έννοιας και των ορίων του πολιτικού αλλά και στη δημιουργία νέων μορφών κοινωνικών σχέσεων. Η εργασία κλείνει με την αποτίμηση της συμβολής των κινημάτων αυτών στη δημιουργία ενός νέου επιστημολογικού πλαισίου για την κατανόηση του πολιτικού και τη διατύπωση εναλλακτικών προτάσεων για την έξοδο από τη διαδικασία της φιλελευθεροποίησης που έχει κυριαρχήσει και στις τρεις χώρες, δηλαδή σε Χιλή, Βραζιλία και Ελλάδα.

* Senior Lecturer, University of East Anglia, UK, s.themelis@uea.ac.uk.

1. Εισαγωγή

Το 1974 ο δικτάτορας Πινοσέτ εδραίωνε την κυριαρχία του για τα επόμενα 16 χρόνια (1974-1990) και η Χιλή έμπαινε στη μεγαλύτερη περιπέτεια της σύγχρονης ιστορίας της. Το ίδιο έτος η Ελλάδα έβγαινε από το βαθύ τούνελ της δικτατορίας των συνταγματαρχών (1967- 1974) και ξαναπειραματιζόταν με τη δημοκρατία, ενώ η Βραζιλία ήταν στα μισά της δικής της περιπέτειας με τη δημοκρατία ελέω της στρατιωτικής δικτατορίας που της είχε επιβληθεί (1964-1985). Θεωρητικά η Ελλάδα ήταν στην καλύτερη μοίρα και από τις τρεις χώρες, αφού μπορούσε και πάλι να σταθεί στα πόδια της χάρη στην εξέγερση του Νοέμβρη του 1974 που επανέφερε τη δημοκρατία και έδωσε την ελπίδα ότι ο λαός είναι διατεθειμένος να διεκδικήσει τα δικαιώματά του. Αν και αυτή η παρατήρηση είναι λογικοφανής, είναι μερικώς σωστή για τους εξής λόγους: Απ' τη μια μεριά, ο λαός, όντως, διεκδίκησε πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα και με τον αγώνα του συνέβαλε στη θέσπιση εκ νέου της δημοκρατίας. Αυτή είναι μια πολύ σημαντική παρακαταθήκη, η οποία θα συμβάλει αρκετά στη σφυρηλάτηση των κοινωνικών κινημάτων από τούδε και στο εξής. Από την άλλη μεριά, όμως, η Ελλάδα δεν έδειξε να διδάσκεται απ' την ιστορία, τόσο τη δική της όσο και άλλων χωρών. Στη Χιλή, για παράδειγμα, ο Πινοσέτ ήταν ο πρωτοστάτης στην εφαρμογή ενός νέου συστήματος πολιτικής και κοινωνικοοικονομικής διαχείρισης που λίγα χρόνια αργότερα θα γινόταν το κυρίαρχο σύστημα σχεδόν σ' ολόκληρο τον πλανήτη, δηλαδή του νεοφιλελευθερισμού. Με ιδιαίτερο ζήλο εφάρμοσε προγράμματα και πολιτικές που ήταν επιζήμια για τις ευρείες μάζες του λαού και καταδικασμένα σε αποτυχία. Παρόμοια προγράμματα εφαρμόζονται στην Ελλάδα τα τελευταία επτά περίπου χρόνια, δηλαδή με καθυστέρηση τεσσάρων δεκαετιών σε σχέση με τη Χιλή. Γιατί έπρεπε το παρελθόν της Χιλής να γίνει το παρόν της Ελλάδας; Ποια γεγονότα και ποιοι παράγοντες το επέτρεψαν;

Η Βραζιλία, απ' την άλλη μεριά, ακολούθησε έναν ιδιαίτερο δρόμο ο οποίος μοιάζει περισσότερο με παράλληλο μονοπάτι σε σχέση με τη Χιλή και την Ελλάδα παρά με ανεξάρτητη πορεία. Η εφαρμογή ενός προγράμματος μεταρρυθμίσεων που ξεκίνησε απ' τα μέσα του '60 και είχε σκοπό να γίνει η χώρα πιο ανταγωνιστική, αλλά και ο οριστικός εναγκαλισμός της με το νεοφιλελεύθερο μοντέλο από το

'80 και μετά, προσιδιάζει στην πορεία που είχε χαράξει η Χιλή ήδη από το '70 και βρίσκει αναπαράστασεις στην Ελλάδα του σήμερα.

Πώς μπορούμε να κατανοήσουμε και να εξηγήσουμε αυτές τις ομοιότητες; Είναι τυχαίες ή υπάρχουν κάποια κοινά στοιχεία; Σχετι- κά με την εκπαίδευση, ποια ήταν η πορεία των τριών χωρών, ιδιαί- τερα μετά το '70; Υπάρχουν ομοιότητες σαν κι αυτές που μόλις πα- ρουσίασα σχετικά με την οικονομική και κοινωνική πολιτική;

Η Χιλή από τα μέσα της δεκαετίας του '70 είχε αρχίσει να δέχε- ται επιρροή από διεθνείς οργανισμούς όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ). Τέτοιου είδους παρεμβάσεις στη Βραζιλία είχαν ξεκι- νήσει από την περίοδο της δικτατορίας, δηλαδή απ' τα μέσα του '60, ενώ απ' το '80 και μετά θα ακολουθήσουν διάφορες χώρες της Λατι- νικής Αμερικής. Στην Ελλάδα κάτι παρόμοιο είχε συμβεί πρώτη φο- ρά αμέσως μετά τη λήξη του πολέμου μέσω της οικονομικής βοήθειας που είχε προσφερθεί στην κατεστραμμένη χώρα απ' τις ΗΠΑ. Το αντάλλαγμα ήταν η οριστική πρόσδεση της χώρας στον καπιταλιστι- κό τρόπο παραγωγής και η αποτροπή «κομμουνιστικοποίησής» της. Ο ίδιος στόχος είχε επιτευχθεί στη Χιλή με την εγκαθίδρυση της δι- κτατορίας του Πινοσέτ και στη Βραζιλία με τη στρατιωτική δικτατο- ρία. Μετά τον πόλεμο η Ελλάδα συνέχισε να εφαρμόζει ένα μοντέλο κρατικού και εξαρτημένου καπιταλισμού, ενώ κάτι παρόμοιο συνέ- βη και στη Χιλή και στη Βραζιλία. Δειλά δειλά, λοιπόν, από το '60, αλλά πιο συστηματικά από το '70 και μετά, οι χώρες της περιφέρειας του καπιταλισμού άρχισαν να προσαρμόζονται σ' έναν ανανεωμένο τρόπο παραγωγής αλλά και άσκησης πολιτικής. Στη Λατινική Αμε- ρική ο συνεχώς αυξανόμενος ρόλος που έπαιζε το εξωτερικό κεφά- λαιο αλλά και οι εγχώριοι χρηματοπιστωτικοί θεσμοί, και κυρίως οι τράπεζες, άλλαξε τις ισορροπίες μεταξύ εξωτερικού χρεούς και εσω- τερικού δανεισμού. Όταν δηλαδή άρχισαν οι εγχώριες τράπεζες να δανείζουν χρήματα και να μπαίνουν εγγυήτριες στα μεγάλα έργα με- ταφορών και επικοινωνιών που επέβαλε το άνοιγμα των χωρών αυ- τών στο εξωτερικό κεφάλαιο, το μέγεθος έκθεσής τους σ' αυτό έγινε αντιληπτό αλλά και αδύνατο να περιοριστεί (Leher, 2016). Έτσι, με απώτερο σκοπό την παροχή ασφάλειας στο ξένο κεφάλαιο, άρχισε ένα πρόγραμμα δομικών προσαρμογών που περιλάμβανε ιδιωτικο- ποιήσεις, απορρύθμιση της αγοράς εργασίας και αυξήσεις επιτοκίων για να προσελκύσουν πιστωτικό και επενδυτικό κεφάλαιο. Κατά τη διάρκεια όμως του '80 οι αδυναμίες του νεοφιλελεύθερου μοντέλου

άρχισαν ήδη να διαφαίνονται, και διάφορες κυβερνήσεις με συνδέσεις στα λαϊκά και στα κοινωνικά κινήματα άρχισαν να προβάλλουν ως αντίβαρο.

Σχετικά με την εκπαίδευση, στη Βραζιλία οι ριζικές μεταρρυθμίσεις είχαν ξεκινήσει απ' τη δεκαετία του '60, δηλαδή κατά τη διάρκεια της δικτατορίας. Ο χαρακτήρας των αλλαγών αυτών ήταν αυταρχικός και εξυπηρετούσε το κεφάλαιο, όπως δηλαδή συνέβη και σε Χιλή και Ελλάδα κατά τη διάρκεια της δικτατορίας. Πίσω από τη ρητορική των «χαμηλών κριτηρίων» τα οποία έπρεπε, σύμφωνα με τους μεταρρυθμιστές, να αναβαθμιστούν, αλλά και τη φερόμενη ως ανάγκη να εντατικοποιηθούν οι προσπάθειες από εκπαιδευτικούς φορείς σε όλα τα επίπεδα υπήρξε μια προσπάθεια να συνδεθεί η εκπαίδευση με την αγορά εργασίας. Δηλαδή, το σχολείο έκανε ανοίγματα στην αγορά μέσα από ένα ιδεολόγημα που πρότασσε τη χαμηλή παραγωγικότητα της εργασίας και τη χαμηλή αποδοτικότητα της εκπαίδευσης (ακόμη και τη χαμηλή εργατικότητα των εκπαιδευτικών) ως αιτίες παρέμβασης στην εκπαίδευση. Σημαντικός φορέας πίσω από την επιχειρούμενη «αναβάθμιση» της βραζιλιάνικης εκπαίδευσης ήταν, όπως και στην Ελλάδα μετά τους πολέμους (Β' Παγκόσμιο και Εμφύλιο), μια υπηρεσία χρηματοδοτούμενη από την αμερικανική κυβέρνηση, η USAID (Skidmore, 1988). Μετά την πτώση της βραζιλιάνικης χούντας το 1985 ο δρόμος που είχε στρωθεί για το άνοιγμα της εκπαίδευσης στην αγορά συνεχίστηκε και εδραιώθηκε με την έλευση του νεοφιλελευθερισμού.

Οι ερμηνείες που έχουν αποδοθεί στα γεγονότα που επέφεραν τη (νεο)φιλελεύθερη στροφή στις τρεις αυτές χώρες που ξεετάζω μπορεί να μας βοηθήσουν να καταλάβουμε τη σύγχρονη πραγματικότητα. Πολύ πιο σημαντική είναι όμως η συμβολή της συγκριτικής μελέτης που προτείνω στην κατανόηση επιμέρους παραγόντων, όπως του ρόλου κάποιων συλλογικών υποκειμένων, το πιο σημαντικό εκ των οποίων είναι τα κοινωνικά κινήματα.

Κόντρα σε μια θεώρηση που προσεγγίζει τις κινηματικές διαδικασίες μέσα απ' το «καθεστώς της εξαίρεσης» ή του ξεχωριστού, προτείνω μια προσέγγιση συσχετιστική, ιστορική και πολιτική. Δηλαδή, δεν θα προσεγγίσω τα γεγονότα που περιγράφω ως μοναδικά, συνταρακτικά και χωρίς προηγούμενο, αλλά θα τα αναλύσω σαν «γεγονότα» μέσα σε μια ιστορικά προσδιορισμένη πορεία με πολλές ασυνέχειες αλλά και συνέχειες. Με τον όρο γεγονότα, ακολουθώντας τον

Badiou (2010), εννοώ τόσο καταστάσεις με σημαντικό περιεχόμενο για τους δράστες των κινήματων στα οποία εστιάζω όσο και δράσεις που κυοφορούν προϋποθέσεις να πυροδοτήσουν περισσότερα και πιο εκτεταμένα αποτελέσματα από τα επιδιωκόμενα.

Στόχος αυτού του άρθρου είναι να καταδείξει ότι τα κοινωνικά κινήματα είναι φορείς εναλλακτικών προοπτικών του μέλλοντος. Αυτό συμβαίνει επειδή εμπεριέχουν κάποια κρίσιμα συστατικά που τα κάνουν εστίες εξεύρευσης προοδευτικών και ριζοσπαστικών μορφών οργάνωσης της κοινωνίας. Ένα απ' αυτά τα συστατικά είναι η ανανέωση του επιστημολογικού πλαισίου και η διεύρυνση των γνωστικών οριζόντων όχι μόνο των συμμετεχόντων στα κινήματα αυτά αλλά και ολόκληρης της κοινωνίας.

2. Νεοφιλελευθερισμός και εκπαίδευση σε Χιλή, Βραζιλία και Ελλάδα

Κάτω από ποιες συνθήκες διαμορφώθηκαν τα κινήματα στις τρεις χώρες που εστιάζω; Ο Μαρξ (1852/2016) είχε πει ότι η ιστορία επαναλαμβάνεται πρώτα ως τραγωδία και μετά σαν φάρσα. Τα γεγονότα που έχει ζήσει η Ελλάδα τα τελευταία 7-8 χρόνια αλλά και η Βραζιλία απ' το '80 και μετά δυστυχώς τον επιβεβαιώνουν με τον πιο τραγικό τρόπο.

Πιο συγκεκριμένα, η Χιλή του '70 είχε καταστεί ένα πειραματικό πεδίο εφαρμογής του νεοφιλελεύθερου δόγματος που θα ενδυναμώταν στα επόμενα χρόνια από τις κυβερνήσεις της Θάτσερ και του Ρέιγκαν σε Βρετανία και ΗΠΑ αντίστοιχα (Harvey, 2005). Αν και ο τρόπος με τον οποίο σχετικές πολιτικές εφαρμόστηκαν στην κάθε χώρα διαφέρει, η φιλοσοφία των μέτρων και ο κεντρικός τους άξονας παραμένει αναλλοίωτος. Πιο συγκεκριμένα, ο νεοφιλελευθερισμός κινείται σε δύο πεδία. Το πρώτο είναι το πεδίο της εφαρμοσμένης πολιτικής και περιλαμβάνει μέτρα που συνήθως παρουσιάζονται ως «δομικές μεταρρυθμίσεις» (ή «προγράμματα δομικής προσαρμογής», όπως αλλιώς λέγονται). Για να επιτευχθούν αυτές οι μεταρρυθμίσεις, κατά τη νεοφιλελεύθερη προσέγγιση, χρειάζονται μέτρα λιτότητας, δηλαδή περιορισμός της συμμετοχής του δημόσιου τομέα ώστε να επέλθει η συρρίκνωση του κράτους, τόσο από άποψη δαπανών και προσωπικού όσο και από άποψη παρεμβατισμού στην «ελεύθερη αγο-

ρά». Μέσα στο οπλοστάσιο του νεοφιλελευθερισμού βρίσκονται ριζικές παρεμβάσεις αναδιανομής δημόσιου πλούτου («ιδιωτικοποιήσεις»), αποποίησης ή παραχώρησης δημόσιας περιουσίας σε ιδιωτικούς φορείς («συνδιαχείριση»), απορρύθμιση της αγοράς και «αγοροποίηση» (marketisation) κάθε δημόσιου αγαθού και ούτω καθεξής. Ομολογουμένως, το μεγαλύτερο έπαθλο του νεοφιλελευθερισμού είναι το κράτος πρόνοιας, αλλά και κάθε δημόσια δαπάνη συνδεδεμένη με την υγεία και την παιδεία. Εν ολίγοις, η ίδια η δημόσια υγεία και η παιδεία είναι στο στόχαστρο του κεφαλαίου το οποίο αναδιοργανώνεται σε νεοφιλελεύθερα πλαίσια. Όπως θα δούμε παρακάτω, τα εκπαιδευτικά κινήματα στις τρεις χώρες που μελετώ έχουν στόχο τους να διασώσουν τη δημόσια εκπαίδευση από τη δίνη της νεοφιλελευθεροποίησης και να την ενισχύσουν. Δηλαδή, τα ίδια κινήματα είναι κατ' ανάγκη αντι-νεοφιλελεύθερα.

Το δεύτερο επίπεδο στο οποίο κινείται ο νεοφιλελευθερισμός –ή καλύτερα η νεοφιλελευθεροποίηση, δηλαδή η σταδιακή διαδικασία μετασχηματισμού του κράτους και της κοινωνίας– είναι το ιδεολογικό. Αυτό είναι και το πιο δύσκολο να διακρίνει κανείς γιατί εμπεριέχει συνιστώσες συμβολικές, δηλαδή τι αντίκτυπο έχει στα υποκείμενα το να υποτάσσονται στη σιωπηλή κυριαρχία της αγοράς: πολιτικές, δηλαδή τι αλλάζει σχετικά με το νόημα, τη λειτουργία, τα υποκείμενα του πολιτικού· γνωσιακές, δηλαδή τι ξέρουμε και πώς μαθαίνουμε για τις αλλαγές που συντελούνται γύρω μας (π.χ. τι σημαίνει «κρίση», «δημοκρατία» κ.λπ.)· επιστημολογικές, δηλαδή πώς διαμορφώνονται σημασιολογικά και γνωσιακά πλαίσια ως καλούπια τα οποία εμπεριέχουν τη συστηματική παραγωγή γνώσης γύρω από έννοιες όπως το κράτος, το χρέος, η δράση, η αυτονομία, η δημοκρατία κ.λπ., οι οποίες επανανοηματοδοτούνται μέσα από τις μεταρρυθμίσεις που αποπειρώνται στο όνομα του νεοφιλελευθερισμού.

Το πρώτο επίπεδο έχει δεχτεί μεγάλη προσοχή. Στη μελέτη αυτή με απασχολεί το δεύτερο και κυρίως οι γνωσιακές και επιστημολογικές πτυχές του. Τα κοινωνικά κινήματα είναι το σημείο εστίασής μου γιατί είναι συμμετέχοντες σε διαδικασίες και υποκινητές διαδικασιών με σημαντική συμβολή σε μια εναλλακτική θεώρηση του ιδεολογικού πεδίου που έχει ανοιχτεί με την έλευση του νεοφιλελευθερισμού. Δηλαδή τα κοινωνικά κινήματα είναι φορείς δράσεων αντίρροπων με τις δυνάμεις του νεοφιλελευθερισμού, αλλά πόλοι ανανέωσης της σκέψης μας για το τι είναι εφικτό, θεμιτό και δίκαιο και τα λοιπά.

3. Μελέτη περίπτωσης: τα εκπαιδευτικά κινήματα σε Χιλή, Βραζιλία και Ελλάδα

Πώς όμως μπορούμε να συσχετίσουμε τα κοινωνικά κινήματα των τριών χωρών που μελετώνται σ' αυτή την εργασία; Η πρότασή μου βασίζεται σε τρία σημεία. Πρώτον, περιορίζω ακόμη περισσότερο την εστίασή μου και μελετώ τα εκπαιδευτικά κινήματα (μαθητικά και φοιτητικά) και όχι εν γένει τα κοινωνικά κινήματα. Δεύτερον, και σε συνάρτηση με την προηγούμενη αποσαφήνιση, μελετώ κάποιες πτυ- χές αυτών των κινήματων και κυρίως τη δράση τους τα τελευταία δέ- κα χρόνια. Τρίτον, εστιάζω στη συμβολή των κινήματων αυτών στην αναδιαμόρφωση του επιστημολογικού πλαισίου μέσω του οποίου μπο- ρούμε να αναλύσουμε τη σύγχρονη πραγματικότητα, και κυρίως από πολιτικής άποψης.

3.1 Το εκπαιδευτικό κίνημα της Χιλής

Το εκπαιδευτικό σύστημα της Χιλής χαρακτηρίζεται από τις πιο διευ- ρυμένες ανισότητες στον πλανήτη. Η συμβολή των νοικοκυριών στην ανώτατη εκπαίδευση των παιδιών τους είναι η μεγαλύτερη στον κό- σμο, γύρω στο 75%, σε σύγκριση με τις ΗΠΑ που αγγίζει το 45% (Acht- tenberg, 2015). Μια άλλη σημαντική ιδιομορφία του χιλιανού εκπαιδευ- τικού συστήματος είναι η αντικατάσταση της διαρκούς κρατικής χρη- ματοδότησης με ένα σύστημα που στηρίζεται στα κουπόνια (vouchers). Τα κουπόνια δημιουργούν ένα πεδίο πολύ ανοιχτό στον ανταγωνισμό, αφού ιδιωτικοί φορείς παροχής εκπαίδευσης μπορούν να διαλέξουν τους μαθητές τους, αλλά και οι γονείς το σχολείο των παιδιών τους, αρκεί να είναι διατεθειμένοι να καλύψουν το κόστος ενός καλύτερου σχολείου με δική τους δαπάνη. Το αποτέλεσμα είναι η δημιουργία ενός συστήματος που διαθέτει έναν από τους χαμηλότερους δείκτες κοινω- νικοοικονομικής ενσωμάτωσης στον κόσμο (Muñoz-Lamartine, 2011).

Στις μέρες μας η διαχρονική έλλειψη πόρων στα δημόσια scho- λεία συνεχίζει να μειώνει την ποιότητά τους και τις εγγραφές σε αυ- τά (π.χ. μόνο το 37% των μαθητών είναι εγγεγραμμένοι σε δημόσια σχολεία σε σύγκριση με το 80% που ήταν το 1980). Τα ιδιωτικά scho- λεία με κρατικές επιδοτήσεις (όπως τα «σχολεία τσάρτερ» [charter schools] στις ΗΠΑ) είναι ο ταχύτερα αναπτυσσόμενος κλάδος και αντι- προσωπεύουν το 56% των εγγραφών. Από αυτά μόνο το ένα στα τρία

είναι μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα (και συνήθως ανήκουν σε θρησκευτικά ιδρύματα), ενώ τα υπόλοιπα είναι κερδοσκοπικού χαρακτήρα. Το υπόλοιπο 7% είναι ιδιωτικά, χωρίς κρατικές επιδοτήσεις.

Αυτές οι ιδιαιτερότητες του χιλιανού συστήματος δημιουργούν ανισότητες και αποκλεισμούς. Για παράδειγμα, το 44% των μαθητών κυρίως από φτωχές γειτονίες και χωριά δεν τελειώνει το λύκειο, ενώ και πολλοί από αυτούς που το ολοκληρώνουν αποφοιτούν από ένα σχολείο αμφίβολης ποιότητας (Muñoz-Lamartine, 2011). Σχετικά με την ανώτατη εκπαίδευση, το 80% των φοιτητών φοιτά σε ιδιωτικά πανεπιστήμια ή τεχνολογικά ιδρύματα, τα οποία είναι τα πιο ακριβά στον κόσμο σε σχέση με το κατά κεφαλήν εισόδημα. Ακόμη όμως και στα κρατικά πανεπιστήμια οι φοιτητές πληρώνουν δίδακτρα, πράγμα που οξύνει περαιτέρω τις ανισότητες.

Μετά από πολλά χρόνια καταπίεσης, έλλειψης δημοκρατίας και καταπάτησης ανθρωπίνων δικαιωμάτων που είχε επιβάλει η δικτατορία του Πινοσέτ οι Χιλιανοί είχαν μεγάλη ανάγκη από πολιτειακή σταθερότητα και προστασία της νεοσύστατης δημοκρατίας. Αυτό επιτεύχθηκε με τις μεταδικτατορικές κυβερνήσεις συνεργασίας, με αντίτιμο τη συντήρηση του νεοφιλελευθερισμού. Έτσι εξηγείται και η έλλειψη δυναμικών κινήσεων κατά τα πρώτα χρόνια της δημοκρατικής μετάβασης της χώρας. Αυτό, όμως, άρχισε να αλλάζει ριζικά και αμετάκλητα με τη νέα χιλιετηρίδα και τη δημιουργία του εκπαιδευτικού κινήματος με το οποίο άρχισαν να δονούνται τα θεμέλια της χιλιανής κοινωνίας και πολιτικής. Και ενώ ο κυβερνητικός συνασπισμός της χώρας προσπαθούσε να διατηρήσει το νεοφιλελεύθερο κεκτημένο που είχε εγκαθιδρυθεί κατά τα χρόνια του Πινοσέτ, το εκπαιδευτικό κίνημα δυνάμωνε τόσο σε πυγμή, ωριμότητα και διεκδικητική ικανότητα όσο και σε κοινωνική απήχηση. Με αποκορύφωμα το 2011, μια χρονιά εμβληματική για τον συγκρουσιακό της χαρακτήρα, θα ξεκινήσει μια πορεία αντιπαράθεσης μεταξύ εκπαιδευτικού κινήματος και κυβέρνησης που έλαβε καθαρά πολιτικά χαρακτηριστικά. Το κίνημα διεκδικούσε όχι μόνο καλύτερευση της εκπαίδευσης, αλλά και την εν γένει αντιστροφή της φιλελευθεροποίησης της χώρας. Το κεντρικό αίτημα του κινήματος αποτυπώθηκε στο τρίπτυχο: «educación pública, gratuita y de calidad» (εκπαίδευση δωρεάν, δημόσια και ποιοτική) και στο συμπληρωματικό αλλά εξίσου σημαντικό αίτημα για τον τερματισμό της κερδοφορίας στην εκπαίδευση «no al lucro» (όχι στα κέρδη) (Cummings, 2015).

Τελικά, το 2014 το κίνημα ανάγκασε το πολιτικό κατεστημένο να συμφωνήσει σε ένα πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων που ήταν αναγκαίες για την αντιμετώπιση ενός συστήματος που είχε χαρακτηριστεί ως πολωτικό, άδικο και ξεπερασμένο (De La Cuadra, 2007). Σ' αυτό καταλυτικό ρόλο έπαιξαν τέσσερις πρώην ακτιβιστές-φοιτητές με πολιτικά διαπιστευτήρια στην Αριστερά ή στο αυτόνομο κίνημα που εξελέγησαν στο χιλιανό κοινοβούλιο με σκοπό να πείσουν την κυβέρνηση να μεταρρυθμίσει την εκπαίδευση σύμφωνα με τις απαιτήσεις που είχαν θέσει κατά τη διάρκεια των αγώνων τους. Το 2015 μερικά από αυτά τα αιτήματα έγιναν νόμοι του κράτους, όπως για παράδειγμα η απαγόρευση των κερδών στην εκπαίδευση (Achtenberg, 2015). Πιο πρόσφατα η δωρεάν φοίτηση στην ανώτατη εκπαίδευση επεκτάθηκε σε όλο και μεγαλύτερα τμήματα του πληθυσμού μέσω υποτροφιών σε 200.000 φοιτητές από χαμηλά κοινωνικοοικονομικά στρώματα. Αν και με την κεντροαριστερή κυβέρνηση της Μπασελέτ κατακτήθηκαν μερικά χρόνια αιτήματα των εκπαιδευτικών κινήματων, η αδυναμία διάρρηξης του νεοφιλελεύθερου υπόβαθρου της εκπαίδευσης αλλά και της ευρύτερης οργάνωσης της οικονομίας και της κοινωνίας έχει εξοργίσει και πάλι τις νεότερες γενιές κινήματων που υπόσχονται να συνεχίσουν τις δυναμικές κινητοποιήσεις των προηγούμενων ετών. Το χάσμα μεταξύ κινήματων και κράτους δείχνει να διευρύνεται παρά τη συμμετοχή πρώην ακτιβιστών στη σημερινή κυβέρνηση. Η διεκδίκηση ενός καλύτερου μέλλοντος είναι το πιο επιτακτικό αίτημα του χιλιανού εκπαιδευτικού κινήματος και ο νεοφιλελεύθερος τρόπος οργάνωσης το μεγαλύτερο εμπόδιο στην επίτευξή του. Οι μέχρι τώρα επιτυχίες του κινήματος αυτού λειτουργούν σαν χαραμάδες φωτός εσωτερικά, αλλά και ως έμπνευση σε άλλα κινήματα στον κόσμο, όπως θα γίνει σαφές από τα κινήματα της Βραζιλίας και της Ελλάδας.

3.2 Το εκπαιδευτικό κίνημα της Βραζιλίας

Για να κατανοήσουμε τις διεκδικήσεις των βραζιλιάνικων εκπαιδευτικών κινήματων πρέπει να λάβουμε υπόψη μας την παρακαταθήκη του αποικισμού και της δουλείας, δύο πτυχές της βραζιλιάνικης ιστορίας που έχουν αφήσει έντονες αποτυπώσεις στη σύγχρονη ιστορία της χώρας. Αν και η βασική εκπαίδευση είχε ήδη διευρυνθεί σχεδόν στο σύνολο του πληθυσμού από τα τέλη του '60, οι ανισότητες πα-

ραμένουν και σήμερα σχεδόν σ' ολόκληρο το φάσμα της εκπαίδευσης. Συγκεκριμένα, η Βραζιλία διαθέτει πολύ χαμηλά ποσοστά σχολικής επίδοσης του ενήλικου πληθυσμού της: τα δύο τρίτα της ηλικιακής ομάδας 25-64 ετών δεν ολοκλήρωσαν ποτέ τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Παραδόξως, το ποσοστό ανεργίας των Βραζιλιάνων που ολοκλήρωσαν τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (6,1%) είναι μεγαλύτερο από ό,τι μεταξύ εκείνων που δεν την ολοκλήρωσαν (4,7%).

Επίσης, μια άλλη σημαντική ιδιαιτερότητα του βραζιλιάνικου συστήματος είναι ο έντονα ιδιωτικός χαρακτήρας της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Συγκεκριμένα, από τα 2.391 ιδρύματα, τα 2.090 είναι ιδιωτικά και αντιπροσωπεύουν το 75% του συνολικού αριθμού των εγγραφών σε πανεπιστημιακές σχολές (INEP, 2013). Όλες οι αλλαγές που συντελέστηκαν από τα μισά του '80 και μετά προσπάθησαν να ενδυναμώσουν τη σχέση της εκπαίδευσης με την αγορά εργασίας μέσω της δημιουργία μιας τεχνικής-επιστημονικής προσέγγισης στην εκπαίδευση. Το τίμημα, όμως, ήταν η διατήρηση των φυλετικών και κοινωνικοοικονομικών ανισοτήτων (IBGE, 2001).

Για να αμβλύνει αυτές τις ανισότητες η κυβέρνηση του κεντρο-ριστερού Λούλα (2003-2010) εφάρμοσε ένα ευρύ φάσμα πολιτικών με εστίαση κυρίως στο φύλο και στη φυλή (Costa, 2015). Δύο από αυτά, το Πρόγραμμα Μεταφοράς Εισοδήματος «Bolsa Familia» και το πρόγραμμα «Bolsa Escola», σκόπευαν στην άμεση μεταφορά μετρητών σε φτωχές οικογένειες με παιδιά σχολικής ηλικίας και ωφέλησε 14,1 εκατομμύρια οικογένειες (Argollo et al., 2016). Κύριοι αποδέκτες του Bolsa Familia ήταν γυναίκες (93%) και μαύροι (73%) (Costa, 2015). Ένα άλλο πρόγραμμα που εφαρμόστηκε απ' το 2012 και μετά απ' τη διάδοχο του Λούλα, τη Ρούσεφ (2011-2016), εστίασε στις ποσοτώσεις στα ομοσπονδιακά πανεπιστήμια με σκοπό να αμβλυνθούν οι κοινωνικές ανισότητες σε ό,τι αφορά τη φυλή και το φύλο (Costa 2015). Δυστυχώς όμως τα μέτρα που έχουν εφαρμοστεί τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια έχουν φτάσει μόνο σε ένα μικρό κομμάτι μαύρων και γυναικών, δηλαδή τις δύο κατηγορίες με το μεγαλύτερο πρόβλημα αντιπροσώπευσης στα πανεπιστήμια (Argollo et al., 2016).

Μέτρα που έχουν ληφθεί ακόμη πιο πρόσφατα (π.χ. «All for Education») απ' την κυβέρνηση της Ρούσεφ έχουν ενισχύσει ακόμη περισσότερο τη νεοφιλελευθεροποίηση του βραζιλιάνικου εκπαιδευτικού συστήματος. Με παρεμβάσεις όπως το Εθνικό Εκπαιδευτικό Πρόγραμ-

μα PNE (2014-2024),¹ τα κινήματα δέχτηκαν ένα ισχυρό πλήγμα. Ενώ αγωνίζονταν χρόνια για την επίτευξη της αύξησης της χρηματοδότησης της δημόσιας εκπαίδευσης στο 10% του ΑΕΠ, με πρόφαση την υποτιθέμενη ανάγκη για επιβολή μέτρων λιτότητας η κυβέρνηση Ρούσεφ επέβαλε το πάγωμα της κρατικής χρηματοδότησης για την παιδεία τουλάχιστον ως το 2024 (Accioly et al., 2016). Πολλοί αναλυτές φοβούνται ότι τα νέα μέτρα θα «χιλιανοποιήσουν» το βραζιλιάνικο σύστημα, καθώς οι λιγοστοί πόροι που θα διατίθενται για την παιδεία ενδέχεται να μετατρέψουν το κρατικό σχολείο στα πρότυπα των «σχολείων τσάρτερ» των ΗΠΑ και να διευρύνουν επικίνδυνα τον θεσμό των κουπονιών που είναι εμπνευσμένος απ' το χιλιανό σύστημα (Accioly et al., 2016). Σε αυτή τη συγκυρία το εκπαιδευτικό ή καλύτερα το νεανικό κίνημα της Βραζιλίας έχει αναπτυχθεί ιδιαίτερα. Συγκεκριμένα, το 2013 μαζικές διαδηλώσεις, συγκρούσεις με την αστυνομία σε διάφορες πόλεις και μαζική συμμετοχή έκαναν τον γύρο του κόσμου καθώς η χώρα ετοιμαζόταν να φιλοξενήσει το Παγκόσμιο Κύπελλο (Watts, 2013). Οι «Ημέρες του Ιουνίου», όπως έγιναν γνωστά τα γεγονότα αυτής της περιόδου, ανέδειξαν τις έντονες ανισότητες της βραζιλιάνικης κοινωνίας αλλά και τα κινηματικά αντανάκλαστικά μεγάλης μερίδας της (Pureza, 2016). Ανέδειξαν επίσης τη βαθιά πώλωση της χώρας τόσο από πολιτική και κοινωνικοοικονομική σκοπιά όσο και από κινηματική. Στο συνεχώς διευρυμένο λαϊκής προέλευσης κίνημα Free Fare Movement (MPL) άρχισε να αντιπαράβalletαι ένα νέο, συντηρητικών καταβολών κίνημα, το Free Brazil Movement (MBL) (Pureza, 2016).

Οι συμμετέχοντες στο πρώτο τόνιζαν ότι ο αγώνας του δεν είναι για την αποφυγή της αύξησης των κομιστρών στις δημόσιες μεταφορές, τη διαφανόμενη και ως κινητήρια αιτία πίσω απ' τις «Ημέρες του Ιουνίου», αλλά τα ίδια τα δικαιώματά τους ως πολιτών. Δηλαδή οι λόγοι δεν ήταν οικονομικοί, αλλά σύνδεσης της δημοκρατίας με την πολιτική και ανανέωσης του περιεχομένου και του ρόλου του πολίτη (Estanques, 2014).

Αυτά τα ζητήματα τίθενται πάνω από τριάντα χρόνια στη Βραζιλία από ένα από τα πιο σημαντικά κινήματα στον πλανήτη, το Λαϊκό Κίνημα των Ακτημόνων (Landless Peoples' Movement/MST). Το MST διακηρύττει ότι το αίτημά του για απόκτηση γης έχει νόημα μόνο εάν συνδέεται με όλα τα ανθρώπινα και κοινωνικά δικαιώματα,

1. Το οποίο έγινε νόμος του βραζιλιάνικου κράτους (Νόμος 13.005/2014).

συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος στην εκπαίδευση. Γι' αυτόν τον λόγο, από το 1987 που ξεκίνησε το MST, περιλάμβανε τομείς εργασίας για την εκπαίδευση των ακτημόνων.²

Η εξέγερση του 2013 αλλά και η ακατάπαυστη κινητοποίηση του MST τα τελευταία τριάντα χρόνια για τη σύνδεση θεμελιωδών δικαιωμάτων με την εκπαίδευση πρόσφερε πρόσφορο έδαφος για τη δημιουργία ενός νέου κοινωνικού κινήματος που αναδύθηκε το 2015. Συγκεκριμένα, τον Νοέμβριο του 2015 δημιουργήθηκε ένα νέο μαθητικό κίνημα, το οποίο σύντομα εξαπλώθηκε και στην τριτοβάθμια εκπαίδευση σε ολόκληρη τη Βραζιλία. Κατά τη διάρκεια αυτού του κινήματος περισσότερα από 300 δημόσια κτίρια τέθηκαν υπό κατάληψη με σκοπό από κει να συντονίζεται ο αγώνας των κινηματιών και να συσταθούν επιτροπές για την προώθηση των αιτημάτων τους προς την κεντρική κυβέρνηση (Pureza, 2016). Οι κινητοποιήσεις επεκτάθηκαν το 2016 και κέρδισαν τη συμπάθεια ευρείας μάζας της κοινωνίας. Εκτός από τη διεκδίκηση περισσότερων πόρων για την παιδεία, το κίνημα διεκδικούσε την αναστολή της επικείμενης μεταρρύθμισης της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και την κατάργηση ενός φιλελεύθερου σχεδίου για την εκπαίδευση, του «Escola sem Partido». Όπως είδαμε να συμβαίνει στη Χιλή, έτσι και στη Βραζιλία οι συμμετέχοντες στο εκπαιδευτικό κίνημα επιδίωκαν όχι μόνο την αναστολή κάποιων μεταρρυθμίσεων, αλλά την ίδια την αποφιλελευθεροποίηση της εκπαίδευσης και της κοινωνίας.

3.3 Το εκπαιδευτικό κίνημα της Ελλάδας

Στην Ελλάδα το εκπαιδευτικό κίνημα έχει μακρά ιστορία αγώνα και πολλά από τα μέλη του σχετίζονται πολιτικά και ιστορικά με το κίνημα που ανέτρεψε τη δικτατορία των συνταγματαρχών το 1974. Πιο συγκεκριμένα, το ελληνικό εκπαιδευτικό κίνημα σφυρηλατήθηκε σε μεγάλο βαθμό κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, 1967-1974. Το κίνημα αυτό ήταν σημαντικό όχι μόνο για την αντίσταση κατά της δικτατορίας και την ανατροπή της, αλλά και γιατί βοήθησε στην εδραίωση

2. Αυτή τη στιγμή το MST δραστηριοποιείται σε 23 πολιτείες της Βραζιλίας, είτε από τους ανθρώπους που είναι υπεύθυνοι για τους καταυλισμούς που έχει στήσει το κίνημα καταλαμβάνοντας τη γη γύρω τους είτε μέσω των ομάδων του εκπαιδευτικού προσωπικού που ορίζεται για τις διάφορες ζώνες.

ση στη συνείδηση της κοινωνίας του ακτιβισμού ως εκφραστή του εξεγερσιακού δυναμικού ολόκληρης της κοινωνίας. Σε αυτό το πλαίσιο δημιουργήθηκε μια μαχητική και πολιτικά κινητοποιούμενη φοιτητική νεολαία προς τα τέλη της δεκαετίας του '70 και στις αρχές της δεκαετίας του '80. Στην εδραίωση του κινήματος αυτού βοήθησαν και κάποιες τακτικές νίκες που σημείωσε το κίνημα, για παράδειγμα αναγκάζοντας την τότε κυβέρνηση να ανακαλέσει την αντιλαϊκή εκπαιδευτική μεταρρύθμιση (Νόμος 815/78). Η σπουδαιότερη, όμως, σημασία του κινήματος αυτού έγκειται στο γεγονός ότι κατόρθωσε να διαμορφώσει μια μαχητική πολιτική κουλτούρα μέσα από την ενεργή αμφισβήτηση της πολιτικής συναίνεσης της «ξαναγεννημένης δημοκρατίας των αρχών της μετα-δικτατορικής περιόδου» (Γιοανοπου-λος & Dalakoglou, 2011, σελ. 93).

Από τις αρχές του 1980 και μετά, δηλαδή τα χρόνια της κυριαρχίας του ΠΑΣΟΚ (1981-1989), το εκπαιδευτικό κίνημα συνθηκολόγησε με τη φαινομενικά προοδευτική ρητορική του ΠΑΣΟΚ και υπέμεινε μια περίοδο φθίνουσας πορείας και φθοράς. Κατά τη δεκαετία του 1990 το εκπαιδευτικό κίνημα ανασυγκροτήθηκε και πρωταγωνίστησε στις κινητοποιήσεις κατά της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης (Νόμος 2525/97) ο οποίος προσπαθούσε να εισαγάγει νεοφιλελεύθερα στοιχεία. Η νεοφιλελευθεροποίηση της παιδείας ακολουθούσε αυτή της υγείας, η οποία είχε συντελεστεί με την είσοδο του κεφαλαίου στη δευτεροβάθμια υγειονομική περίθαλψη.

Τα μετέπειτα χρόνια το εκπαιδευτικό κίνημα ανέλαβε έναν πιο έντονο ρόλο κατά της διαδικασίας νεοφιλελευθεροποίησης της παιδείας σε δύο μέτωπα. Το πρώτο ήταν το μέτωπο κατά ευρωπαϊκών και διεθνών πολιτικών, όπως π.χ. η διαδικασία της Μπολόνια (βλ. κινητοποιήσεις το 2001). το δεύτερο μέτωπο ήταν στραμμένο στην εσωτερική ελληνική πραγματικότητα και στην αντίσταση στη μετουσίωση των προταγμάτων του νεοφιλελευθερισμού σε πολιτικές των ελληνικών κυβερνήσεων. Για παράδειγμα, το μαζικό φοιτητικό κίνημα του 2006 ενάντια στην επαπειλούμενη αλλαγή του άρθρου 16 του συντάγματος για τη δωρεάν παιδεία αποτέλεσε ένα δείγμα πολιτικής ετοιμότητας των κινημάτων για την αντίσταση κατά της νεοφιλελευθεροποίησης της εκπαίδευσης που θα ακολουθούσε.³ Το κίνημα αυτό, αν και δεν

3. Με την κατάργηση του άρθρου 16 άνοιξε ο δρόμος προς την ιδιωτικοποίηση των πανεπιστημίων.

τροφοδότησε άμεσα αυτό του Δεκέμβρη του 2008, προετοίμασε τις συνθήκες για τη μαζικοποίησή του και την ευρεία αποδοχή του από την κοινωνία. Η αφορμή του κινήματος του 2008 άλλωστε, δηλαδή η δολοφονία από την αστυνομία ενός δεκαπεντάχρονου παιδιού, του Αλέξη Γρηγορόπουλου, καλλιέργησε μεγάλη συμπάθεια προς τους κι-νηματίες και μεγάλη καχυποψία προς την κυβέρνηση και γενικότερα το πολιτικό κατεστημένο, τα μέσα ενημέρωσης και την αστυνομία. Αυτή η καχυποψία μετουσιώθηκε σε δυσαρέσκεια και θυμό και προετοίμασε το έδαφος για το κίνημα των αγανακτισμένων που ακολούθησε τρία χρόνια αργότερα. Αυτό το κίνημα ήταν καθαρά πολιτικό και κριτικό στο πολιτικό κατεστημένο αλλά και στους διεθνείς οργανισμούς (π.χ. Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και Παγκόσμια Τράπεζα), οι οποίοι θεωρήθηκαν σε μεγάλο βαθμό υπεύθυνοι για τη διάδοση του νεοφιλελεύθερου μοντέλου.

Ο εδραιωμένος ρόλος του εκπαιδευτικού κινήματος ως φορέα αντίστασης και εκφραστή του λαϊκού αγώνα διαφάνηκε ξανά το 2013. Η Ελλάδα πλέον είχε ολοκληρωτικά εκχωρήσει κάθε δικαίωμα εθνικής κυριαρχίας στην τρόικα των διεθνών δανειστών της. Η κρίση χρέους χρησιμοποιήθηκε με αριστοτεχνικό τρόπο ώστε να καμφθεί κάθε αντίσταση της επίσημης πολιτικής εξουσίας και να εφαρμοστεί ένα πρόγραμμα ταχείας νεοφιλελευθεροποίησης με τρεις απώτερους σκοπούς. Πρώτον, τη διάλυση του συνδικαλιστικού κινήματος και του κινήματος αντίστασης (συμπεριλαμβανομένου του εκπαιδευτικού κινήματος). Δεύτερον, την ολοκληρωτική και με τους πιο επαχθείς όρους αποδοχή από την Ελλάδα του δόγματος του νεοφιλελευθερισμού. Τρίτον, τον παραδειγματισμό των υπόλοιπων χωρών της Ευρωζώνης για όποια μελλοντική αντίδρασή τους στην αποφασιστικότητα του κεφαλαίου να επιβάλει τις ορέξεις του.

Παρά τη δυσμενή συγκυρία, το εκπαιδευτικό (και ιδιαίτερα το φοιτητικό) κίνημα αντέδρασε μαζικά κατά της τότε κυβέρνησης, η οποία τελικά επέβαλε το «Σχέδιο Αθηνά» (2013), μια μεταρρύθμιση με έντονα νεοφιλελεύθερα χαρακτηριστικά. Αν και η κυβέρνηση με την ψήφιση του νόμου αυτού κατάφερε να επιφέρει ισχυρό πλήγμα στο κίνημα, η αντίσταση του δεύτερου κατέστησε αδύνατη την εισαγωγή διδάκτρων για το πρώτο πτυχίο, ενώ τα ιδιωτικά πανεπιστήμια εξακολουθούν να θεωρούνται μη νόμιμα. Αυτά τα γεγονότα προσφέρονται για την εξαγωγή κάποιων χρήσιμων συμπερασμάτων. Πρώτον, αν και η νεοφιλελευθεροποίηση της Ελλάδας καθυστέρησε σε

σχέση με τις χώρες τις Λατινικής Αμερικής και ιδιαίτερα με τη Χιλή, τελικά δεν αποφεύχθηκε. Δεύτερον, ακόμη όμως και αυτή η διαδικασία ανοίγματος της εκπαίδευσης στις αγορές θα ήταν πολύ πιο επώδυνη, βαθιά και ταχεία αν δεν υπήρχε το εκπαιδευτικό κίνημα και τα άλλα κινήματα για να ασκήσουν σθεναρή αντίσταση.

4. Συζήτηση. Εκπαιδευτικά κινήματα, επανανοηματοδότηση του πολιτικού και ανανέωση επιστημολογικών πλαισίων

Όπως η Χιλή ήταν το πειραματόζωο για τις υπόλοιπες χώρες της Λατινικής Αμερικής, έτσι και η Ελλάδα έχει αποτελέσει το πειραματικό πεδίο για τη βελτιστοποίηση και την εξάπλωση του νεοφιλελευθερισμού στην υπόλοιπη Ευρώπη και ιδιαίτερα στις χώρες της Ευρωζώνης (Douzinas, 2013). Η επαναδιαπραγμάτευση λοιπόν της έννοιας και των ορίων όχι μόνο της δημοκρατίας αλλά και του πολιτικού ευρύτερα έχει αναδείξει τον ρόλο των κινήματων τόσο στην Ελλάδα όσο και στη Λατινική Αμερική. Κόντρα όμως σε προσεγγίσεις οι οποίες τα αντιμετωπίζουν είτε σαν ελπιδοφόρα αλλά αυθόρμητα και βραχύβια ξεσπάσματα είτε ως μη συνεκτικές συνενώσεις δικτύων, διατυπώνω μια εναλλακτική θεώρηση. Σύμφωνα με αυτή, τα κινήματα αποτελούν «προαπεικόνισεις» του μέλλοντος, δηλαδή επιδιώκουν να πειραματιστούν με εναλλακτικές προτάσεις και να διερευνήσουν τις δυνατότητες νέων τρόπων ζωής, διαφορετικών κοινωνικών σχέσεων, οι οποίες δεν βασίζονται στην εκμετάλλευση. Αυτή η αντίληψη των κινήματων δεν μας επιτρέπει να τα προσεγγίσουμε ως «αντικείμενα», δηλαδή ως απλά ιστορικά φαινόμενα, ούτε ως «δομές», αλλά ως κάτι που συμβαίνει, που διαδραματίζεται. Με άλλα λόγια, τα κινήματα είναι η μετεξέλιξη των κοινωνικών σχέσεων μέσω της πάλης, του αγώνα. Τα κινήματα, δηλαδή, «δεν είναι οι άνθρωποι, αλλά οι άνθρωποι που δρουν σε έναν συγκεκριμένο χώρο και χρόνο» (The Free Association, 2011, σσ. 70-1). Ως εκ τούτου, έχουν τη δυνατότητα να γίνουν η μεγαλύτερη δύναμη προαπεικόνισης σε ένα συγκεκριμένο χωροχρονικό πλαίσιο, όπως αυτό που εξετάζουμε σε Χιλή, Βραζιλία και Ελλάδα.

Ποιες, όμως, είναι οι πτυχές των κινήματων που τους δίνουν αυτή τη δυνατότητα; Όπως είπα στην αρχή του κειμένου αυτού, μία απ'

αυτές τις πτυχές είναι ο ρόλος τους στη δημιουργία ενός νέου επι-στημολογικού πλαισίου και πιο συγκεκριμένα η συμβολή τους στην ανανέωση του τρόπου με τον οποίο μπορούμε να προσεγγίσουμε την πολιτική.

Για να γίνει αυτή η τοποθέτηση κατανοητή θα εξηγήσω πώς τα κοινωνικά κινήματα μπορούν να μας βοηθήσουν να ξεπεράσουμε κάποιες πρόσφατες θεωρήσεις οι οποίες εξηγούν την εξέλιξη του πολιτικού μέσα στον νεοφιλελευθερισμό. Μια τέτοια περίπτωση είναι η θεωρία «του καθεστώτος της εξαίρεσης», που έχει διατυπώσει ο Agamben (2005) και έχει γίνει πολύ δημοφιλής τα τελευταία χρόνια. Η εξαίρεση έχει να κάνει με ένα κυριαρχικό αξιολογικό και επιστημολογικό πλαίσιο που προτείνει την αντιμετώπιση του υποκειμένου στο παρόν ως κυριαρχημένου, σε αντιδιαστολή με τον ιστορικό του ρόλο ως κυρίαρχου. Δηλαδή είναι μια καταστασιακή προβολή του κυριαρχημένου. Καταστασιακή γιατί αντιλαμβάνεται την όποια αδικία μόνο σε περιόδους δικής του μειονεξίας. Αυτή η θεώρηση είναι το απότοκο της προσωρινής του δυσμενούς κατάστασης, σχετικά με άλλες κοινωνικές ομάδες, αλλά και σε σχέση με το δικό του παρελθόν, και όχι της αντίληψής του περί του ιστορικού του ρόλου. Η τελευταία θα του προσέδιδε χαρακτηριστικά αλληλεγγύης με άλλες κοινωνικές ομάδες μέσα και έξω από τα στενά γεωγραφικά όρια της χώρας προέλευσής του και θα ήταν συνδεδεμένη με τη διαμόρφωση της ταξικής του συνείδησης. Αυτό όμως δεν συμβαίνει πρωτίστως γιατί διαθέτει περιορισμένη ταξική συνείδηση και κατά δεύτερο λόγο γιατί η διαμόρφωση ταξικής συνείδησης προϋποθέτει μια ιστορικότητα του υποκειμένου ως ενεργού όντος ή ενεργής ομάδας υποκειμένων. Για παράδειγμα, η ελληνική (πρώην) «μεσαία τάξη» μπορεί να διαμαρτυρείται γιατί το ελληνικό κράτος μετά τα μνημόνια έχει υιοθετήσει έναν καταπιεστικό ρόλο, ή γιατί τα κέντρα φύλαξης μεταναστών και προσφύγων μοιάζουν με στρατόπεδα συγκέντρωσης, ή επειδή το κράτος παρεμβαίνει σε διάφορες πλευρές της ζωής του με τρόπο αυταρχικό και κατασταλτικό. Σε αυτή τη διαπίστωση στηρίζεται και όλη η θεωρία του κράτους της εξαίρεσης. Στην πραγματικότητα, όμως, αν κάποιος το μελετήσει λίγο πιο βαθιά θα διαπιστώσει ότι η ίδια θεωρία της εξαίρεσης έχει διαμορφώσει το πλαίσιο δημιουργίας της. Όχι ότι, π.χ., ο Agamben έχει κατασκευάσει τις συνθήκες φύλαξης των προσφύγων να προσιδιάζουν τη θεώρησή του. Το λάθος του Agamben δεν είναι πολιτικό, αλλά επιστημολογικό. Δηλαδή ο Agamben και όσοι

τον ακολουθούν εμπίπτουν σε μια σειρά από λάθη των οποίων κοινός παρονομαστής είναι ο τρόπος αντίληψης του πολιτικού. Πιο συγκεκριμένα, τα λάθη, ή καλύτερα τα προβλήματα, της θεωρίας της εξαίρεσης μπορούμε να τα κατατάξουμε στις επόμενες κατηγορίες. Πρώτον, πρόβλημα ερμηνευτικό. Μ' αυτό εννοώ ότι η ερμηνεία που προτείνεται πολλές φορές είναι στατική και όχι δυναμική. Δηλαδή, το κράτος της εξαίρεσης μας προσκαλεί να υιοθετήσουμε ένα πλαίσιο που πριμοδοτεί τη στατική αναπαράσταση του υποκειμένου μέσα στον χρόνο. Η χρησιμοποίηση, για παράδειγμα, της κρίσης ως τρόπου έκφρασης του καθεστώτος της εξαίρεσης δεν επαρκεί από μόνη της να εξηγήσει την εμφάνισή της ούτε και να την ερμηνεύσει. Εναντιόθεσιμ' αυτή την προσέγγιση, τα κινήματα της Χιλής, της Βραζιλίας και της Ελλάδας έχουν δείξει ότι είναι δυναμικά και διστορικά συλλογικά υποκείμενα, σε συνεχή αναδιαπραγμάτευση του ρόλου

τους, ο οποίος δεν μπορεί να προκαθοριστεί.

Δεύτερον, και σε συνάρτηση με την προηγούμενη παρατήρηση, υπάρχει πρόβλημα ιστορικότητας. Σε αντίθεση με τη μεθοδολογική προσέγγιση του Foucault, ο οποίος είναι και ο κύριος εμπνευστής του Agamben (2005) σε σχέση με τη θεωρία της εξαίρεσης, η τελευταία δεν εφαρμόζει την αρχαιολογία της γνώσης ως μέθοδο άντλησης συμπερασμάτων, γι' αυτό και χαρακτηρίζεται από πρόβλημα ιστορικότητας. Αν είχε ακολουθηθεί μεθοδολογικά η αρχαιολογία της γνώσης, τότε δεν θα μας έκανε εντύπωση η λειτουργία του κράτους και η εφαρμογή από αυτό του καθεστώτος της εξαίρεσης. Μια αναδρομή σε κάθε λογής καταστολή καταδεικνύει ότι το κράτος επαφίετο σε όποια εργαλεία τού ήταν πιο χρήσιμα για να «κάνει τη δουλειά του». Κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης του '80 στη Λατινική Αμερική το κράτος είχε διαδραματίσει έναν ρόλο όμοιο με αυτόν που βλέπουμε να διαδραματίζει τώρα στην Ελλάδα αλλά και στις άλλες χώρες στις οποίες έχουν επιβληθεί μέτρα λιτότητας. Δηλαδή το κράτος είχε εφαρμόσει την αρχή της εξαίρεσης και είχε χρησιμοποιήσει για να το πετύχει όλα τα μέσα που είχε διαθέσιμα, όπως για παράδειγμα την εκτεταμένη καταστολή, τη δίωξη ακτιβιστών και εμπλεκόμενων σε κινήματα, τη συντονισμένη επίθεση στο συνδικαλιστικό κίνημα και τα λοιπά. Καθώς μιλάμε, στην Ελλάδα εφαρμόζονται σχεδόν όλες αυτές οι πρακτικές, και μάλιστα από ένα πολιτικό κόμμα, τον ΣΥΡΙΖΑ, που καταδίκασε ανοιχτά τη χρήση τέτοιων μεθόδων πριν γίνει κυβέρνηση.

Αν πάμε πιο παλιά, στην περίοδο της δικτατορίας, τόσο στη Βραζιλία και στη Χιλή όσο και στην Ελλάδα, το καθεστώς της εξαίρεσης ήταν το κανονιστικό πλαίσιο που νοηματοδοτούσε τη βιωματική πρόσληψη της καθημερινότητας. Και στις τρεις χώρες που εστιάζει αυτή η εργασία τα δικτατορικά καθεστώτα χρησιμοποίησαν επικοινωνιακά και πρακτικά την εξαίρεση τόσο για να επιβάλουν τις επιδιώξεις τους πιο εύκολα όσο και για να επανακαθορίσουν το πεδίο του κανονικού, του φυσιολογικού, του αποδεκτού, του δίκαιου και ούτω καθεξής. Με άλλα λόγια, μια πιο προσεκτική μελέτη της ιστορίας καταδεικνύει ότι η εξαίρεση ήταν ένας αποδεδειγμένος τρόπος επιβολής των καταπιεστικών πρακτικών του κράτους σε περιόδους που το διακύβευμα της εξουσίας και της νομιμότητας του πολιτικού ήταν μεγάλο. Τρίτον, πρόβλημα υποκειμενικότητας. Όλοι νομίζουμε ότι αυτό που συμβαίνει σ' εμάς είναι μοναδικό. Σε σχέση με την κρίση της Ελλάδας, για παράδειγμα, πλήθος τοποθετήσεων και εργασιών έχουν αναδυθεί τα τελευταία χρόνια για να εξηγήσουν τη φερόμενη μοναδικότητα του προβλήματος της Ελλάδας. Μελέτες που κυμαίνονται απ' το ψευτοεμπειρικό και φτάνουν ως το φολκλόρ. Δηλαδή εξηγούν τη δυσμενή θέση της Ελλάδας κατά την τρέχουσα συγκυρία ως μια επίθεση προς τη χώρα η οποία θα έπρεπε να κυριαρχεί και όχι να κυριαρχείται. Κάτι σαν μια συντονισμένη απειλή κατά της Ελλάδας λόγω της δεδομένης, κατά τους υποστηρικτές αυτής της θεώρησης, ιστορικής υπεροχής και ανωτερότητάς της. Φυσικά, η Ελλάδα έχει δεχτεί και συνεχίζει να δέχεται επίθεση μέσω της κρίσης, αλλά αυτό ουδέμία σχέση έχει με την υποτιθέμενη υπεροχή της έναντι όλων των άλλων χωρών. Η Ελλάδα είναι σ' αυτή τη θέση για μια πληθώρα λόγων οι οποίοι έχουν τις ρίζες τους εντός και εκτός των τειχών, αλλά σε καμία περίπτωση δεν έγκειται σε εθνικά χαρακτηριστικά.

Στόχος αυτού του άρθρου ήταν να παρουσιάσει τη συμβολή τριών εκπαιδευτικών κινημάτων στην κυοφόρηση εναλλακτικών και προοδευτικών (ή ακόμη και ριζοσπαστικών) προοπτικών του μέλλοντος. Αυτό το επιτυγχάνουν μέσω της ανανέωσης του επιστημολογικού πλαισίου και της διεύρυνσης των γνωσιακών οριζόντων, όχι μόνο των συμμετεχόντων στα κινήματα, αλλά και ολόκληρης της κοινωνίας. Οι κινηματικές διαδικασίες, λοιπόν, εκτός από μηχανισμούς παρασκευής νέας σκέψης αποτελούν και σημαντικούς φορείς επέκτασης των οριζόντων μας σχετικά με τα όρια και την έννοια του πολιτικού. Σε αυτές τις διαδικασίες εντάσσεται και η διάσωση της δημο-

κρατίας, η αντίσταση στις δυνάμεις του νεοφιλελευθερισμού αλλά και η αποδόμηση του TINA (There Is No Alternative). Η μελέτη των κινημάτων, εκπαιδευτικών και ευρύτερα κοινωνικών, καταδεικνύει ότι εναλλακτικές υπάρχουν όσο υπάρχουν συλλογικά υποκείμενα διατεθειμένα να μην υπομείνουν την ιστορία ούτε ως φάρσα ούτε ως τραγωδία. Η μελέτη των τριών κινημάτων που παρουσιάστηκε σ' αυτή την εργασία αποτελεί μια πρώτη προσπάθεια μελέτης τέτοιων συλλογικών υποκειμένων και της προσπάθειάς τους να συνδιαμορφώσουν την ιστορία τους.

5. Βιβλιογραφία

- Accioly, I., Gawryszewski, B. & Nascimento, L. (2016). *Commodifying Education in a Dependent Capitalist Country*. Στο R. Leher & I. Accioly, *Commodifying Education: Theoretical and Methodological Aspects of Financialization of Education Policies in Brazil*. Amsterdam: SensePublisher.
- Achternberg, E. (2015). *Chilean Students Struggle to Deepen Educational Reforms*. North American Congress on Latin America (NACLA). <https://nacla.org/blog/2015/03/03/chilean-students-struggle-deepen-educational-reforms>.
- Agamben, G. (2005). *State of Exception*. Chicago: University of Chicago Press.
- Argollo, J., Dahmer Pereira, L., Lamarão, M. & Motta, V. (2016). *Educating for Dependence: Entrepreneurializing Basic Education*. Στο R. Leher & I. Accioly, *Commodifying Education: Theoretical and Methodological Aspects of Financialization of Education Policies in Brazil*. Amsterdam: Sense Publisher.
- Badieu, A. (2010). *The communist hypothesis*. Verso: London and New York.
- Costa, S. (2015). *Entangled Inequalities, State, and Social Policies in Contemporary Brazil*. Working Paper No. 88.
- Cumings, P. (2015). *Democracy and Student Discontent: Chilean Student Protest in the Post-Pinochet Era*. *Journal of Politics in Latin America* 3:49-84
- De La Cuadra, F.M. (2007). *Conflicto social, democracia y participación en Chilean análisis de la "revolución de los pingüinos"*. *Cuadernos de realidades sociales* 69-70: 239-267.
- Douzinas, C. (2013). *Philosophy and Resistance in the Crisis: Greece and the Future of Europe*. Cambridge: Polity.

- Estanque, E. (2014). Middle-class Rebellions? Precarious Employment and Social Movements in Portugal and Brazil (2011-2013). *Revista Crítica de Ciências Sociais* [online]. 2014, αρ. 103, σσ. 53-80. ISSN 2182-7435. <http://dx.doi.org/10.4000/rccs.5540>.
- Instituto Nacional de Estudos e Pesquisas Educacionais Anísio Teixeira. (2012). Censo da educação básica: 2011 – resumo técnico. Brasília: Instituto Nacional de Estudos e Pesquisas Educacionais Anísio Teixeira. http://download.inep.gov.br/educacao_basica/censo_escolar/resumos_tecnicos/resumo_tecnico_censo_educacao_basica_2011.pdf.
- Leher, R. (2016). Commodification: A New Problem in Education. Στο R. Leher & I. Accioly, *Commodifying Education: Theoretical and Methodological Aspects of Financialization of Education Policies in Brazil*. Amsterdam: Sense Publisher.
- Giovanopoulos, C. & Dalakoglou, S. D. (2011). *Revolt and Crisis in Greece: Between a present yet to pass and a future still to come*. AK Press Publishing and Occupied London.
- Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. New York: Oxford University Press.
- Marx, K. (2016). *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*. Create Space Independent Publishing Platform.
- Muñoz-Lamartine, E. (2011). Student Leaders Reinvent the Movement. *Berkeley Review of Latin American Studies*. <http://clas.berkeley.edu/research/chile-student-leaders-reinvent-protes>.
- Pureza, F. (2016). Brazil's Student Upsurge. *Jacobin*. <https://www.jacobin-mag.com/2016/11/brazil-student-occupations-temer-pt-psol-education/>.
- Skidmore, T.E. (1988). *The Politics of Military Rule in Brazil, 1964-1985*. Oxford: Oxford University Press.
- Tarlau, R., de Moraes, M.Z., Witcel, E. & Thapliyal, N. (2014). Learning, and transformation: an overview of education within the landless workers' movement in Brazil. *Postcolonial Directions in Education*, 3 (1): 18-41.
- The Free Association (2011). *Moments of Excess: Movements, Protest and Everyday Life*. PM Press.
- Watts, J. (2013). Brazil erupts in protest: more than a million on the streets. <https://www.theguardian.com/world/2013/jun/21/brazil-police-crowds-rio-protest>.

2012).

Σε όλη την περίοδο διεξαγωγής της έρευνας μελετούμε ζητήματα νομοθεσίας και παρακολουθούμε την αρθρογραφία στον ημερήσιο τύπο, στα συνδικαλιστικά όργανα και στα «ιντερνετικά φόρα». Την περίοδο που διεξάγεται η έρευνα εντείνεται η αντιπαράθεση αναφορικά με την αξιολόγηση, ενώ έχει ήδη εφαρμοστεί ένα πρόγραμμα αυτοαξιολόγησης¹ των σχολικών μονάδων. Επίσης, το 2014 είχε προηγηθεί η αξιολόγηση των στελεχών της εκπαίδευσης με βάση το ΠΔ 152/2013 με στόχο τη διεύρυνση της αξιολόγησης στο σύνολο των εκπαιδευτικών.

Τα στοιχεία που συγκεντρώνονται κατηγοριοποιούνται ανάλογα με τις θεματικές με αξιοποίηση συνδυαστικά της μεθόδου της Ανάλυσης Περιεχομένου και της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου, ώστε να προκύψουν ομοιογενείς κατηγορίες, αλλά χωρίς να χαθεί το ιδιαίτερο περιεχόμενο των σκέψεων και των αντιλήψεων των υποκειμένων. Επειδή το περιεχόμενο των συνεντεύξεων παραπέμπει σε πολιτικό λόγο,

1. Στο έργο της Αξιολόγησης του Εκπαιδευτικού Έργου (ΑΕΕ) συμμετείχαν 500 σχολικές μονάδες και 6.000 περίπου εκπαιδευτικοί των τριών βαθμίδων από όλες τις περιφέρειες της χώρας. Σκοπός του έργου ήταν η βελτίωση της ποιότητας του εκπαιδευτικού έργου της Σχολικής Μονάδας και των εκπαιδευτικών. Βλ. σχετικά aee.iep.edu.gr.